

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Крижевська О.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри нотаріального, виконавчого процесу та
адвокатури, прокуратури, судоустрою Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-4989-6322
olenaderii12@ukr.net*

Крижевська О. О. Загальні положення про передумови виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин.

Статтю присвячено дослідженню особливостей передумов виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин. Встановлено, що виникнення, розвиток та припинення нотаріальних процесуальних правовідносин залежить від певних умов, які у науці нотаріального процесу називають або ж передумовами, або ж підставами виникнення цих правовідносин. Зазначено, що усі загальні наукові питання передумов чи підстав для виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин є проблематикою загальної теорії права або ж теорії процесуального права, обумовлюються нею і повинні бути вирішені на рівні цієї теорії. Особливості передумов чи підстав виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин існують лише на рівні характеристики окремих елементів їх складу.

Вказано, що нотаріальні процесуальні норми права та нотаріальні процесуальні факти є безспірними передумовами виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин. Нотаріальні процесуальні факти слід розглядати підставами виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин.

Автор статті констатує, що у нотаріальному процесі виглядає недосконалою категорія правоздатності для визначення можливості особи бути суб'єктом нотаріальних процесуальних правовідносин. З огляду на широке коло суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин, їх системності, одна лише правоздатність не пояснює можливості окремих суб'єктів бути учасниками конкретних правовідносин. Відтак, передумовою виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин слід розуміти нотаріальну процесуальну правосуб'єктність. Зміст же цієї правосуб'єктності слід шукати як в правоздатності, так і в дієздатності суб'єктів. При цьому автор вважає, що варто звернути увагу і на інші можливі складові правосуб'єктності, які виокремлюються у науці.

Зроблено висновок, що сукупністю передумов виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин слід вважати: 1) норми нотаріального процесуального права; 2) нотаріальна процесуальна правосуб'єктність; 3) нотаріальні процесуальні факти.

Ключові слова: підстави виникнення, передумови виникнення, нотаріальні процесуальні правовідносини, нотаріальний процес, нотаріальна процесуальна правоздатність.

Kryzhevskaya O. General provisions on the prerequisites for the occurrence of notarial procedural legal relations.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the preconditions for the emergence of notarial procedural legal relations. It is established that the emergence, development and termination of notarial procedural legal relations depends on certain conditions, which in the science of notarial process are called either prerequisites or grounds for the emergence of these legal relations. It is noted that all general scientific issues of preconditions or grounds for the emergence of notarial procedural legal relations are problems of general theory of law or theory of procedural law, are determined by it and must be resolved at the level of this theory.

Peculiarities of preconditions or grounds for the emergence of notarial procedural legal relations exist only at the level of characteristics of individual elements of their composition.

It is stated that notarial procedural norms of law and notarial procedural facts are indisputable prerequisites for the emergence of notarial procedural legal relations. Notarial procedural facts should be considered as grounds for the emergence of notarial procedural legal relations.

The author of the article states that the category of legal capacity in determining the possibility of a person to be a subject of notarial procedural legal relations looks imperfect in the notarial process. Given the wide range of subjects of notarial procedural legal relations, their systematization, legal capacity alone does not explain the ability of individual subjects to be participants in specific legal relations. Therefore, the precondition for the emergence of notarial procedural legal relations should be understood notarial procedural legal personality. The content of this legal personality should be sought both in the legal capacity and in the legal capacity of the subjects. At the same time, the author believes that it is worth paying attention to other possible components of legal personality, which are distinguished in science.

It is concluded that the set of prerequisites for the emergence of notarial procedural legal relations should be considered: 1) the rules of notarial procedural law; 2) notarial procedural legal personality; 3) notarial procedural facts.

Key words: grounds of occurrence, preconditions of occurrence, notarial procedural legal relations, notarial process, notarial procedural legal capacity.

Постановка проблеми. Різноманітні аспекти нотаріальних процесуальних правовідносин постійно перебувають у полі зору вітчизняних науковців. Утім, як демонструє дослідження, незважаючи на високий рівень наукової уваги до інституту нотаріальних процесуальних правовідносин, ця сфера характеризується величезною кількістю теоретичних прогалин, а також невідповідностей загальній теорії права. Основою відповідного наукового питання про передумови та підстави виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин є напрацювання загальної теорії права та теорії процесуального права, насамперед, теорії цивільного процесуального права. Однак, серед вчених немає одностайності щодо передумов виникнення правовідносин, зокрема, цивільних процесуальних. Дискусійним виглядає зазначене питання і в науці нотаріального процесу.

Стан опрацювання цієї проблематики, що стосується передумов виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин, міститься у наукових працях таких науковців як: В.В. Баранкова, М.В. Бондарєва, Н.В. Василина, Л.В. Діденко, В.В. Комаров, А.Л. Паскар, С.Я. Фурса та багато інших.

Мета статті – з'ясувати особливості передумов виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин, визначити зміст таких підстав.

Виклад основного матеріалу. Виникнення, розвиток та припинення нотаріальних процесуальних правовідносин залежить від певних умов, які у науці нотаріального процесу називають або ж передумовами, або ж підставами виникнення цих правовідносин. Основою відповідного наукового питання про передумови та підстави виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин є напрацювання загальної теорії права та теорії процесуального права, насамперед, теорії цивільного процесуального права.

У теорії права вже продовж тривалого часу класичною розглядалася позиція, висловлена, зокрема, й Ю.К. Толстим. Так, на його погляд, будь-яке правовідношення може виникнути лише за наявності визначених передумов, до яких належать: 1) норма права, яка регулюючи суспільні відносини, надає їм характер (форму) правовідносин; 2) правоздатність, носії якої можуть бути суб'єктами правовідносин; 3) юридичний факт, з наявністю чи відсутністю якого норма права пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідношення. Норма права і правоздатність називається абстрактними чи загальними передумовами правовідношення, а юридичний факт – конкретною чи приватною його передумовою [14, с. 3].

Виходячи з наведеного, досить часто й у науці цивільного процесуального права висловлювалися аналогічні твердження. Так, наприклад, В.В. Комаров та П.І. Радченко вказують на те, що для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідні певні передумови. До них, на їх думку, як правило, відносять: 1) норми цивільного процесуального права; 2) процесуальну правоздатність; 3) юридичні процесуальні факти [8, с. 12]. Аналогічні погляди висловив й Т.М. Кілічава [7, с. 32].

Однак, одностайності у науці щодо передумов виникнення правовідносин, зокрема, й цивільних процесуальних, немає.

Так, наприклад, М.В. Цвік та О.В. Петришин вважають, що передумовами виникнення правовідносин є норма права, юридичний факт та правосуб'єктність, яка складається в сукупності з правоздатності, дієздатності та деліктоздатності [6, с. 340]. Таким чином, бачимо, що на відміну від вище висловлених позицій зазначені автори виокремлюють таку передумову виникнення правовідносин як правосуб'єктність, а не правоздатність. Правосуб'єктність, а не правоздатність визначають передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин і Ю.В. Білоусов [15, с. 32].

Однак, наприклад, вже О.М. Єфімов виділяє дещо інші передумови, а саме: 1) норми цивільного процесуального права; 2) процесуальну правоздатність або процесуальну правосуб'єктність; 3) юридичні процесуальні факти [5, с. 33]. Таким чином, О.М. Єфімов вбачає альтернативу в одній з передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин – у нього нею є або ж правоздатність, або ж правосуб'єктність. При чому, коли яка обставина є відповідною передумовою, автор не зазначає. На наш погляд, такий підхід, як мінімум, є необґрунтованим та легковажним. Слід було б чітко визначити, яку з цих категорій необхідно розглядати передумовою виникнення відповідних правовідносин і у яких випадках, якщо у цьому питанні вбачати альтернативу.

Крім того, слід звернути увагу на ще одну дискусію, яка ведеться у науці, а саме на вживання щодо цих питань двох термінів – передумов виникнення процесуальних правовідносин та підстав їх виникнення. Часто ці терміни вживаються досить вільно без будь-якого уточнення, зокрема, і в науці нотаріального процесу [1, с. 119]. Так, наприклад, А.Л. Паскар вважає, що підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є норма права, правоздатність та юридичні факти [11, с. 325-326], не дивлячись на те, що зазвичай науковці визначають таку сукупність обставин як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин.

Дослідивши питання підстав й передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин у науці цивільного процесуального права, Л.В. Діденко зробила висновок, що воно є надзвичайно дискусійним. На її погляд, дослідники плутають поняття підстав і передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин; підстави та передумови можуть досліджуватись окремо, як самостійні категорії, і при цьому всі інші елементи цього інституту можуть не вивчатись узагалі; деякі питання, на кшталт зарахування цивільної процесуальної правосуб'єктності до передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, є гостро дискусійними тощо [4, с. 233].

В.І. Тертишніков також задається питанням, чим відрізняються поняття «передумови» та «підстави». Передумови, на його погляд, це те що передує правовідношенню, але і підстави виникнення, наголошує він, також повинні існувати раніше, ніж правовідношення, що виникає. Коло передумов в юридичній літературі визначається завжди однаково: норма права, правоздатність та юридичні факти. Але вже сам перелік цих умов показує їх нерівнозначність, різне правове значення. Якщо норма права і правоздатність мають не тільки конкретне, для одного правовідношення, значення, то більш приватну, конкретну силу мають юридичні факти. Тому передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, на його думку слід ділити на дві групи: загальні та окремі [13, с. 36-37].

Дискусійним виглядає зазначене питання і в науці нотаріального процесу.

Так, на думку В.В. Баранкової, нотаріальні процесуальні правовідносини, як і будь-які інші, виникають лише тоді, коли для цього є певні передумови і підстави. До таких передумов слід віднести: норми нотаріального процесуального права, процесуальну правосуб'єктність, юридичні факти [1, с. 119]. Однак, якщо передумови виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин В.В. Баранковою зазначаються, то якими ж є підстави виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин, вона не вказує та відповідно не аналізує їх.

На думку ж Н.В. Василюк передумовами виникнення нотаріальних – процесуальних правовідносин є: по-перше, виконання, встановленої законом вимоги щодо нотаріального оформлення правочину і по-друге, виконання взаємної домовленості сторін щодо нотаріального посвідчення правочину. При цьому, запропонованій системі передумов характерні такі ознаки: 1) довіра до конкретного нотаріуса; 2) бажання забезпечити власні права від негативних наслідків; 3) і вже в останню чергу, матеріальна заінтересованість, при чому з боку особи, яка звертається до нотаріуса [3, с. 34]. Таке розуміння передумов виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин також потребує критики.

Так, воно виглядає надзвичайно казуальним, оскільки стосується не усіх нотаріальних процесуальних правовідносин, а лише тих правовідносин, які виникають у нотаріальному провадженні з посвідчення правочинів. Не слід забувати, що нотаріуси крім посвідчення правочинів вчиняють й багато інших нотаріальних дій. Крім того, наведені обставини є швидше не загальною сукупністю юридич-

них передумов виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин, а, можливо, певною сукупністю фактів у одній зі складових передумов виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин, а саме групою юридичних фактів як однієї зі складової передумов, юридичних спонукань як обставин, що стимулюють заінтересованих осіб звертатися до нотаріуса.

С.Я. Фурса розрізняє поняття підстав виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин та передумови їх виникнення. Так, на її думку, для виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин необхідні певні підстави: наявність певних юридичних фактів; норми законодавства про нотаріат [12, с. 118]. Передумовою нотаріальних процесуальних правовідносин, на думку вченої, є нотаріальна процесуальна правоздатність [12, с. 125].

Цікаві думки щодо підстав виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин висловила М.В. Бондарєва. Так, вона виходить із обґрунтованості розмежування термінів «процес» і «процедура», і розділяє думки тих вчених [17, с. 10], [9, с. 4], [10, с. 132], які конструктивні і змістовні характеристики процесуального правовідношення визнають такими, що в якості підстави його виникнення пропонують розглядати не конкретні життєві обставини, а формально закріплені в нормах права моделі таких життєвих обставин. Настання юридичних наслідків, на думку М.В. Бондарєвої, пов'язується законодавцем не з кожною індивідуальною конкретною життєвою обставиною, а з ідеальною, узагальненою на підставі аналізу найбільш типових життєвих обставин і формалізованою в праві, умовною схемою – моделлю, при співпадінні з якою реальна життєва обставина тягне за собою такі юридичні наслідки. Таким чином, виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин буде наслідком не безумовного звернення громадянина до нотаріуса, а результатом збігу в даній конкретній ситуації низки обставин, що є необхідними елементами правової моделі виникнення нотаріального процесуального правовідношення: дотримання порядку звернення, підвідомчість (територіальна та предметна) нотаріусу відповідної справи, наявність належним чином оформлених повноважень у представника, належність заявника тощо [2, с. 163]. Такий підхід, на наш погляд, потребує уточнення. Зокрема, з нього вбачаються підстави виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин, як їх бачить М.В. Бондарєва. Однак, виходячи з того, що дослідниця надала неповний перелік підстав виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин, не зрозуміло, якими ще є ці підстави, і чи варто поряд з підставами виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин виокремлювати ще й передумови їх виникнення.

Вважаємо, що ніякої особливості у загальному складі передумов чи підстав для виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин у порівнянні з іншими процесуальними, наприклад, цивільними процесуальними правовідносинами, немає. Усі ці питання є проблематикою загальної теорії права або ж теорії процесуального права та обумовлюються нею, і повинні бути вирішені, насамперед, на рівні цієї теорії. Особливості ж передумов чи підстав виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин є фактично лише на рівні характеристики окремих елементів їх складу, які наводяться загальною теорією права.

З наведених вище думок науковців вбачається, що норми права та юридичні факти є безспірними передумовами виникнення правовідносин, через що, на наш погляд, є такими і при виникненні нотаріальних процесуальних правовідносин. Уточнимо лише, що при виникненні нотаріальних процесуальних правовідносин мова повинна йти про нотаріальні процесуальні норми та нотаріальні процесуальні факти. При цьому, нотаріальні процесуальні факти варто розглядати як підстави виникнення правовідносин, через що слід звернути увагу, що передумови та підстави виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин слід розглядати як ціле та частину.

Дещо складнішим виглядає питання про те, якою ж є третя окреслена у науці передумова – правоздатність чи правосуб'єктність, та якою є ця передумова щодо нотаріальних процесуальних правовідносин. Зазначене питання також є надзвичайно дискусійним у науці.

На наш погляд, при вирішенні цього питання також слід виходити з тих позицій, що були напрацьовані у теорії права та теорії процесуального права.

Зокрема, вже впродовж тривалого часу у науці обґрунтовується положення про те, що не може бути загальної правоздатності як передумови виникнення усіх правовідносин, оскільки зміст та обсяг такої правоздатності для суб'єктів різних галузевих правовідносин є різними.

Зокрема, у цивільному праві розрізняється поняття правоздатність та дієздатність, причому задля здатності особи бути суб'єктом цивільних правовідносин вона обов'язково повинна володіти правоздатністю, а дієздатність задля цього є неважливою. Суб'єктом цивільних правовідносин може бути

особа й недієдатна. Вона вправі мати цивільні права та обов'язки, однак позбавлена лише можливості самостійно реалізувати ці права та виконувати свої обов'язки. Замість неї відповідні юридичні дії вчиняє інша особа – представник.

Однак, у інших галузях права такий підхід не завжди працює. Чітко розрізнити поняття правоздатності та дієздатності у передумові виникнення цих правовідносин є можливим лише щодо окремих незначних за кількістю учасників правовідносин. Для досить багатьох суб'єктів задля виникнення правовідносин особа повинна володіти як правоздатністю, так і дієздатністю. Досить чітко це прослідковується саме на прикладі виникнення правовідносин у процесуальних галузях права, якою, зокрема, є й галузь нотаріального процесуального права.

Так, як цілком слушно стверджував М.Й. Штефан щодо категорій правоздатності та дієздатності, то їх необхідно мати у цивільному праві, де можливість мати права не завжди є можливістю реалізувати їх особистими діями. У цивільному процесі важлива наявність правосуб'єктності – права і обов'язку стати конкретним суб'єктом правовідносин, персоніфікованим носієм цивільних процесуальних прав і обов'язків, встановлених процесуальним законом для даного суб'єкта правовідносин, і здійснювати їх [16, с. 91].

Висновки. Таким чином, мусимо констатувати, що у і нотаріальному процесі виглядає недосконалою категорія правоздатності для визначення можливості особи бути суб'єктом нотаріальних процесуальних правовідносин. З огляду на широке коло суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин, їх системності, одна лише правоздатність не пояснює можливості окремих суб'єктів бути учасниками конкретних правовідносин. Відтак, передумовою виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин слід розуміти нотаріальну процесуальну правосуб'єктність. Зміст же цієї правосуб'єктності слід шукати як в правоздатності, так і в дієздатності суб'єктів. При цьому варто звернути увагу і на інші можливі складові правосуб'єктності, які виокремлюються у науці та про які мова буде йти нижче.

Таким чином, узагальнюючи наведене, вважаємо, що передумовами виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин є: 1) норми нотаріального процесуального права; 2) нотаріальна процесуальна правосуб'єктність; 3) нотаріальні процесуальні факти.

Список використаних джерел:

1. Баранкова В. В. Нотаріальні процесуальні правовідносини. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. №3 (22). С. 117-125.
2. Бондарева М.В. Особливості нотаріального процесуального правовідношення. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 162-165.
3. Васирина Н.В. Правовідносини в нотаріальному процесі // Закарпатські правові читання : мат. II Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів (29-30 квітня 2010 року, м. Ужгород) : у 2-х томах / ред.кол.: Ф.Г. Ващук, Ю.Л. Бошицький, В.В. Росул, М.М. Полюжин, П.А. Трачук, Х.М. Олексик, В.М. Попович, Г.Г. Динис, М.В. Савчин, А.М. Ухаль, О.М. Ващук, П.П. Черевко, Ю.Ю. Бортейчук, В.Б. Дацюк. Ужгород : ЗакДУ, 2010. Т. 2. С. 33–35.
4. Діденко Л.В. Підстави та передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміна та припинення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 4. Том 2. С. 228-233.
5. Єфімов О.М. Цивільні процесуальні правовідносини та передумови їх виникнення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 32 (2). С. 32–35.
6. Загальна теорія держави і права [Текст] : підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / М. В. Цвік [та ін.] ; ред. М. В. Цвік, О. В. Петришин ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х. : Право, 2009. 584 с.
7. Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право: навч. посібник. Київ: Центр учбової літ., 2007. 352 с.
8. Комаров В.В., Радченко П.І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти: Навч. посібник. К., НМК ВО, 1991. 104 с.
9. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. М.: Госюриздат, 1958. 184 с.
10. Рожкова М.А. Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения. М.: Статут, 2009. 332 с.
11. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / за заг. ред. д.ю.н. професора М.М. Ясинка. К. : Алерта, 2016. 890 с.

12. Теорія нотаріального процесу: Науково-практичний посібник /За заг. ред. С.Я. Фурси. К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
13. Тertyшников В.И. Гражданский процесс: Курс лекций. Харьков: Фирма «Консум», 2001. 240 с.
14. Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. 88 с.
15. Цивільний процес: навчальний посібник. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. / За ред. Ю.В. Білоусова. К.: Прецедент, 2005. 172 с.
16. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец.
17. Якушев П.А. Юридические акты и поступки как основания правоотношений: учеб. пособие. Владимир: ВГПУ, 2003. 85 с.